

ШЕЪРИЙ АСАР ТАҲЛИЛИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР (Лоиқ Шерали ижоди мисолида)

ФАЙЗУЛЛОЕВ Бахтиёр Бобоҷонович,
академик Бобоҷон Фафуров номидаги
Хўҷанд ДУ доценти, филология фанлари
номзоди (Тоҷикистон)
Эл.почта: b.fayz.1961@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17933097>

Аннотация: Мақолада адабиёт ўқитишида шеърӣ асарларни таҳлили қилиш масаласига эътибор қаратилди. Мазкур мавзу замонавий тоҷик шеърӣати-нинг илгор вакилларида бири Лоиқ Шералининг айрим шеърлари мисолида кўрсатиб ўтилди.

Таянч сўз ва иборалар: анъана, ноанъанавий дарс, таржима, эркин таржима, матн, таҳлил ва талқин, антология, дастур, шеърӣ жанрлар, қиёсий усул, шеърӣ компонентлар.

Аннотация: Статья посвящена анализу поэтических произведений в обучении литературы. Данная тема была проиллюстрирована на примере некоторых стихотворений Лоика Шерали, одного из ведущих представителей современной таджикской поэзии.

Ключевые слова и выражения: традиция, нетрадиционный урок, перевод, свободный перевод, текст, анализ и интерпретация, антология, программа, поэтические жанры, сравнительный метод, поэтические компоненты.

Annotation: The article is devoted to the analysis of poetic works in teaching literature. This topic was illustrated by the example of some poems by Loik Sherali, one of the leading representatives of modern Tajik poetry.

Key word sand phrases: tradition, non-traditional lesson, translation, free translation, text, analysis and interpretation, anthology, program, poetic genres, comparative method, poetic components.

Маълумки, адабий таълимда лирик турга мансуб асарларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш ҳйла мушкул педагогик жараён ҳисобланади. Таниқли шеършунос олим Сувон Мели “Шеърни таҳлил қилиш қийин иш. Лекин ҳар қандай шеър таҳлил қилиниши керак...”, - деган ўринли фикрни билдиган эди. Дарҳақиқат, шундагина шеърӣ асар бадий фактдан адабиётшунослик фактига айланади ва китобхон онгида тугал қиёфага эга бўлади. Шунинг учун ҳам турли илмий ва илмий-методик адабиётларда мазкур масалага доир кўплаб маълумотлар мавжуд. Лириканинг шундай турлари борки, улар ҳақида муайян назарий маълумотларга эга бўлмасдан туриб, уларни идрок этиш мумкин эмас. Масалан, *маснавий, мухаммас, туюқ, чистон, рубоий, мувашишаҳ ва муаммо* каби мумтоз лирик жанрлар ҳақида назарий маълумоти бўлмаган ўқувчи бу турдаги асарлардан таъсирлана олмайди. Бунинг учун ўқувчиларга олдиндан ҳар бир жанр ҳақида назарий маълумот бериш зарурияти пайдо бўлади. Энг

асосийси, болаларнинг адабий билимини оширмасдан, мавжуд тарихий фактларни ўзлаштирмасдан, жамият тарихини англамасдан бадиий сўз санъатини англаб олишга эришиб бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан ўқувчиларга бадиий асарлар таҳлили, унинг ўзига хос хусусиятларига доир дастлабки адабий-назарий тушунчалар ҳақида ўрта мактабларда маълумотлар бериб бориш адабий таълимдаги бугунги асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан таниқли методист олим Қозоқбой Йўлдошев таъкидлаганидек: “Бўлажак адабиёт ўқитувчилари бадиий асарни таҳлил қилиш йўл-йўриқларини ўрганмас экан, адабиёт ўқитувчиси ночорлигича, адабиёт дарслари зерикарлигича, асардан чиқариладиган хулоса “ижтимоий насиҳат” лигича қолаверади “ [5, 35].

Мактабда лирик жанрларни ўрганиш ва умуман шеърий асарлар таҳлиliga доир мутахассис олимлар томонидан қилинган илмий ва методик характердаги ишларни кузатиш мумкин. Жумладан, А. Ҳожаҳмедованинг «Мактабда аруз вазнини ўрганиш» (Тошкент, 1995), А.Зуннуновнинг « 4-10-синфларда адабий-назарий тушунчаларни ўрганиш» (Тошкент,1974), А.Абдуқодировнинг «Бермоқ тизими таълими» (Хужанд, 2001), «Аруздан беш дарс» (Хужанд, 2001), Қозоқбой Йўлдошевнинг «Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари» (Тошкент, 1996), Боқижон Тўхлиевнинг «Адабиёт ўқитиш методикаси» (Тошкент, 2010), каби яна бошқа ишларни ҳам кўрсатиш мумкин.

Истиклол даврида янги миллий мафқурани юзага келди. Бу ҳол мактаб ва маориф тизимида ҳам янги ислохотлар зарурлигини кун тартибига қўйди. Жумладан, мактабда адабиёт фанини янги давр талаблари асосида ўрганиш учун энг аввал адабиёт дастури мундарижасини қайта кўриб чиқиш, уларни мукамаллаштириш вазифаси мутахассислар зиммасига қўйилди. Энг асосийси, бадиий асарларни баҳолашда маълум кўрсатма ва қолиплардан воз кечилди. Мустақиллик даври ўзининг мустақил дарсликларини ҳам яратиш учун имконият яратди.

Атомдан кучли (А.Кахҳор) бўлган адабиётни мактабда ўқитиш масаласи ҳар бир давр адабий таълимидаги муҳим ва асосий вазифалардан бири бўлиб келган. Собиқ Шўролар давлати инқирозга юз тута бошлаган даврда Россия газеталаридан бирида бир мактаб ўқувчисининг мактуби эълон қилинади. Мактубда: «Мен адабиётни яхши кўраман, аммо мактабдаги адабиёт фанини ёмон кўраман» - деб ёзган эди унда. Ўқувчи қизнинг ушбу мактуби матбуотда кескин баҳс мунозараларнинг юзага келишига сабаб бўлган эди. Кўплаб адабиёт муаллимлари, мутахассислар, шоир ва ёзувчилар, олимлар мунозарага

киришиб, мактабдаги адабиёт дарсликлари чиндан ҳам давр талабларига жавоб бера олмайдиган ҳолатга келиб қолганлигини асосли далиллар билан исботлаб, ўқувчининг эътирози ҳаққоний эканлигини яқдиллик билан тасдиқлашганди. Ва зудлик билан Россия маорифи тизимида адабиёт дарсликлари янгилаш ҳамда сифатини тубдан ўзгартириш борасида аниқ вазифалар белгиланган эди.

Бундай ҳолат эндигина мустақиллигини қўлга киритган ҳар бир мустақил республикалар маорифи олдидаги долзарб вазифалардан бирига айланди. Қисқа вақт ичида таълим тизимида янги тамойил талаблари устуворлаша бошлади. Жумладан, Тожикистон Республикасида ҳам ўзбек тилида таҳсил олаётган ўқувчилар эҳтиёжини қодириш мақсадида дастлаб «Ватан адабиёти» деб номланган 5–11–синфлар учун мўлжалланган янги ўқув-методик қўлланма мажмуа юзага келди [1, 260]. Мазкур ўқув-қўлланмада тожик адабиёти вакиллари ижодидан танлаб олинган намуналарни ўриганишга эътибор қаратилганлиги билан аҳамиятга эга эди. Ўқувчилар ўзбек адиблари ижодини ўрганиш билан бирга тожик мумтоз ва замонавий адабиётидан берилган намуналарни ҳам ўзбек тилида ўқиб, яқиндан танишиш имкониятига эга бўлишди. Кейинроқ эса ундаги ҳар бир мавзулар турли синфлар учун нашр қилинган адабиёт дарсликлари мундарижасидан ўрин олди.

Жумладан 11-синф адабиёт дарслигида Лоик Шералининг ҳаёти ва ижодидан баъзи намуналар берилган бўлиб, улар буганги кунга қадар дастур доирасида ўрганиб келинмоқда [8,196-201]. Бунда ўқувчилар дастлаб шоир таржимаи ҳоли билан танишиб сўнг унинг «Шоҳнома» илҳомлари», «Ҳайёмнома», «Тош китоб», «Модарнома» туркум асарларидан берилган намуналар билан бевосита яқиндан танишиб борадилар.

Лоик Шералининг адабиёт дастури ҳамда дарслигидан жой олган лирик мероси тематик жиҳатдан ғоят ранг-баранглиги билан ўқувчи эътиборини ўзига тортади. Агар «Шоҳнома» илҳомлари »да кўпроқ инсон фожиаларини кўрсатиш орқали одамларни огоҳликка даъват этса, «Модарнома» турку-мидан жой олган ҳар бир шеърда оналарга хос бўлган буюклик ва танҳолик каби фазилятлар ўзга хос маҳорат билан чизиб берилган. Айниқса, Она – Ватан, она – халқ, она – табиат тушунчалари полифоник тасвир усулини юзага келтира олганки, бу шоирнинг чин маънодаги бадиий кашфиётлари дейишга имкон беради.

Бундан ташқари, Лоикни Она – Ватан куйчиси эканлигини кўрсатувчи «Ватан тупроғи», «Юксакликлар», «Ифтихор», «Тилак» сингари шеърлари ҳам келтирилган. Шунингдек, уни миллий шоир сифатида шуҳратини тараннум этувчи «Она тили» шеърининг ҳам таҳлили ўқувчиларга тақдим этилган.

Биринчи ўринда Лоикнинг лирик мероси билан ўқувчиларни таништи-риш жараёнида шоир шеърияти сув ичган адабий манбаларни, янада аниқроғи, шоир шеърларининг маънавий заминини аниқ далиллар асосида кўрсатиб беришдан иборат. Лоик бир гал ўзининг шоирлиги хусусида гапириб беришни сўраган мухбирга: «Агар мен ўзимни шоир десам, форс адабиётида шундай шоирлар борки, улар асрлар қаъридан туриб қаҳ-қаҳа отадилар...», - деган эди. Устоз шоирнинг ўзига хос ижоди ҳамда шахсияти ҳақида Асқар Маҳкамнинг Лоикқа бағишланган хотира китобида шундай фикрлар берилган: «У (Лоик Шерали – Б.Ф.) форс шеъриятининг сўнгги шогирди эди гўё. Кейин устод мақомига кўтарилди. Лоик шогирдлик ёки муридликни сидқидилдан ўтади. Хожа Ҳофиз даргоҳида муридлик қилди. Шайх Саъдийга таҳорат суви берди, буюк Мавлавийнинг остонасини супурди...» [2, 392]. Албатта, бу эътирофда устоз шоирга нисбатан шарқона эҳтиром акс этганлиги маълум бўлади. Аслида Лоик шеърияти билан тиллашмоқчи бўлган таржимон ҳамда шоир шеърларини шогирдларига етказмоқчи бўлган ўқитуви ҳам тажрибага, шоирлик ҳамда таржимонлик шунингдек, педагогик маҳоратига эга бўлиши билан бирга “сўз сеҳиргари” деган номга лойиқ бўлган Ҳофиз Шерозий даҳосидан хабардор бўлиши, Шарқда ахлоқ отаси мақомига эга бўлган Шайх Саъдийнинг панду ўғитларидан баҳраманд бўлган бўлиши, Паҳлавий тилда “Қуръон”, - деган юксак мақомга эга бўлган Жалолиддин Румийнинг маснавийси таъсирида камолга етган бўлиши лозим. Чунки бу бебаҳо чашмаларидан Лоик шеърияти доимо сув ичгани аниқ. Шоирнинг куйидаги мисралари бунга гувоҳлик беради:

Фалак гардишидан оҳ- фиғон ютдик,

Ишқ ичра кўп ғаму кўп армон ютдик.

Оналар кўксидан оқ сут эмдигу

Тарих сийнасида барча қон ютдик.

Эй, кўзёш, йўлимнинг соф булоғи бўл,

Эй, нола, умримнинг хуш сўроғи бўл.

Кексайган чоғимда асо бўл, қалам,

Эй, шеър тобутимнинг қўнғироғи бўл.

Бу мисраларда рамз ва образли фикр юксак шоирона усулда баён этилган бўлса-да, Лоик Шералининг мумтоз форс-тожик шоирларининг ижод мактабидан сабоқ олганлиги, уларга шогирд тушганлиги бор ҳақиқат. Унинг асарлари билан мукамал ҳолда танишиш жараёнида бунга гувоҳ бўлиш мумкин.

Иккинчидан, Лоик ижодини ўрганишдаги муҳим нуқталардан яна бири унинг асарларидаги анъана, янгилик ва маҳорат масалаларига ўқувчилар эътиборини қаратиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Адабиёт доимо анъаналар силсиласида камол топади. Аммо фақат анъаналар билан яшайдиган адабиёт заволга маҳкумдур. Анъана заминида кашфиётлар яратиш, адабиётнинг такомиллини, унинг ривожини белгилайди. Шу нуқтаи назардан қаралса, Лоик шеърияти тафаккур ва туйғулар товланиши янги-янги намуналардир. Буни шакл ва мазмунда ҳам ифода имкониятларини излаш, уни реалликка айланлиришда кузатиш мумкин. Замонавий тожик шеъриятида Лоик амалга оширган янгилик шундан иборат эдики, у янги мавзу ва ғояларни қадимий форсий шеър қолипида, яъни ғазал, рубоий жанрларида ифода эта олди. Аниқроғи, Лоик янги тожик назмида бу адабий шаклларда тоза руҳ ва жон бағишлай олганлигини рубоийлари мисолида ҳам кузатиш ўринлидир.

Учинчидан, шоир асарларини ўқувчиларга янада мукамалроқ ва янада аниқроқ ҳолатга етказишда, таълим тизимидаги мавжуд қиёсий усулдан фойдаланиш ҳам яхши самара беришини ўз тажрибамиз давомида кузатдик. Лоикнинг тожик халқининг чин фидойи ўғлони эканлигини, уни ҳақиқий миллий шоир сифатида ўқувчиларга тақдим этишда «Она тили» шеъри ҳар жиҳатдан эътиборлидир. Фикримизча, ушбу шеър таҳлил қилинаётганида худди шу ном ҳамда шу мавзуда ёзилган авар шоири Расул Ҳамзатов ва Ўзбекистон Қаҳрамони ва халқ шоири Абдулла Ориповнинг «Она тилим» шеърларига таҳлил жараёнида эътибор қаратиб, шеърий матнларни қиёсий усулга таяниб таҳлил қилиш муҳим янги илмий хулосалар чиқаришга имконият яратади. Бу эса адабиётдаги адабий таъсир ва ижодий ўзига хослик деб аталган адабий анъанани ўқувчилар янада чуқурроқ англаб етишлари учун имкон пайдо бўлади.

Лоик шеъри:

Барча йўқмишлар олдида эса,
Буниси баридан ёмон жаҳонда.
Она тил йўқолган сенинг олдингда,
Гапираверади минг хил лисонда...

Расул Ҳамзатов шеъри:

Авар сўзин тинглаб кирди менга жон,
Оҳиста тирилдим ва шунда билдим:
Мени тузатолмас ҳеч дори-дармон,
Жонимга Масихдир шу она тилим
Майли: ким қай тилдан завқу шавқ олса,

Менинг ўз тилимга минг жоним фидо.
Эрта она тилим агар йўқолса,
Мен бугун ўлишга бўлурман ризо.

Абдулла Орипов шеъри:

Минг йилларким булбул каломи,
Ўзгармайди яхлит ҳамиша.
Аммо шўрлик тўтининг ҳоли
Бошқаларга тақлид ҳамиша.
Она тилим, сен борсан шаксиз,
Булбул куйин шеърга соламан.
Сен йўқолган кунинг шубҳасиз
Мен ҳам тўти бўлиб қоламан.

Келтирилган ҳар учала шеърий матнларда она тилининг қудрати, уни авайлаб асраш, тил ҳар бир миллатнинг мавжуд эканлигини дунёга кўрсата олувчи ва тасдиқловчи муҳим ҳужжат эканлиги бадиий жиҳатдан асослаб берилган.

Тўртинчидан, шоирнинг бетакрор шеърият оламига ўқувчиларни олиб кира олишнинг энг биринчи йўли унинг шеърлари матни ҳисобланади. Шундай экан, адабиёт ўқитувчилари шоир шеърларининг оригинал вариантини ўқувчилар ҳукмига етказа олиши ҳам муҳим эстетик қиммат касб этади. Аввало, болалар бу жараёнда форс-тожик тилининг гўзаллигини, унинг ўзга хос назокатига ҳамда чинакам шеърият тили эканига ишонч ҳосил қилишлари, шубҳасиз.

Бешинчидан, ўқувчиларни Лоиқ Шерали мероси билан ошно этишда унинг асарларини ўзбек тилига маҳорат билан таржима қилган таниқли шоирлар Сирожиддин Саййид, Асқар Маҳкам, Одил Икром, Сайфуллоҳон Қорхонов, Жамшид Примов ва яна кўплаб таржимонларнинг таржимонлик маҳоратларини таъкидлаш билан бирга уларнинг Лоиқ ижодидан амалга оширган энг сара таржималаридан баъзи намуналарни танлаб олиб, ўқувчиларга ёд олдириш ҳамда уларни ифодали ўқишларига эътибор қаратиш замонавий адабий таълимдаги асосий вазифалар сирасига киради. Шу ўринда Лоиқнинг ўзбек тилига истеъдодли шоир ва моҳир таржимон Одил Икром томондан маҳорат билан таржима қилинган ушбу “Бу ёмғирли тунда...” шеърини кузатиш мақсадга мувофиқдир:

Бу ёмғирли тунда, маҳзун кечада

Онам кулбасини ўйладим бир зум.
Унинг чакка ўтган томини эслаб,
Дилимда бир дунё йиғлади юм-юм.

Балки, рўза тутиб Рамазон ойи,
Қилмаган гуноҳин оқлаётгандир.
Ифтор чоғи шифтдан томган чаккалар,
Балки қулоғига ёқмаётгандир.

Эски жойнамозда ўтириб, балки,
Юракдан Худони ўйлайди ҳамон.
Балки паст овозда Парвардигордан
Сўраб ўтиргандир жаннатдан макон...

Бир вақт қувноқ эди мунғайган онам,
Узун сочлари ҳам тим қора эди.
Сочидан таралган қатикнинг ҳиди
Бир хазина эди, бир чора эди.

Енгини шимариб тирсакка довур,
Минг битта тадбирни ўйлаб топарди.
Гўё, у тақдирнинг қаттиқ қўлидан
Бизнинг ризқимизни юлқиб оларди...

Онагинам!
Менинг жаннати онам!
Жойинг жаннатлиги гарчанд тайиндир.
Лекин, томдан чакка ўтган бу кунлар,
Билмайман, негандир, жуда ғамгиндир... [4, 152 -154]

Ушбу шеърда онаизорнинг кулбаси, унинг чакка ўтган томи, шунинг-дек, эски жойнамоз, рамазон ойи, унда тугилган рўза, Яратганга қилинаётган ҳар тунги ибодатлар, онанинг пажмурда қиёфаси бир пайтлар узун бўлган тим қора сочлари ва улардан таралган қатикнинг ҳиди, тирсакка довур шимарилган енг каби бир-бирдан табиий, ҳаётӣй, миллийлик акс этиб турган тимсолу ташбеҳлар ҳамда бетакрор ҳар бир бадиӣй детал устод Лойик шеърӣятада бадиӣятга қандай нақшланган бўлса, Одил Икром таржимасида

хам худди шундай мисраларга нақши нигор бўла олганлиги билан шеърхон қалбига яқиндир. Бундай тасвирлар ҳар бир шеър ихлосмандини ўзига таниш ва қадрдон бўлган дунё сари етаклайди. Энг муҳими, шеърхонда азиз зот саналган Онаизорни қўмсаш ҳиссини юзага келтиради.

Олтинчидан, шоир таржимаи ҳоли бўйича маълумот беришда унинг умр баёни, шарҳу ҳоли ифода этилган автобиографик мазмундаги асарларидан ҳам ўз ўрнида фойдалана олиш шоир шахсияти билан боғлиқ масалаларни янада теранроқ англаш имкониятини беради. Шу ўринда таниқли олим ва зукко истейдод эгаси Ўзбекистон ёзувчилар иттифоқи аъзоси Сиддиқ Мўминнинг куйидаги

Билмоқчи бўлсанг гар шоир наслини
Аждодин сроқлаб ёғдирма савол.
Синчиклаб ўқиб чиқ ҳар бир сатрини
Шу эрур мукаммал таржимаи ҳол.

мисралари юқоридаги фикрларимизни тасдиқлашга ёрдам берадиган бадиий далилдир. Бундан ташқари, шоир ҳаёти ва ижодини ўрганишда анъанавий дарс усуллари билан кифояланиб қолмасдан, адабий таълимдаги замонавий ноанъанавий, ностандарт (*машварат дарс, семинар дарс, конференция дарс, саҳна дарс, красворд дарс*) каби қатор дарс усуллари билан фойдаланиш билан бирга шеърини асар таҳлилининг куйидаги яъни- образлар бўйича таҳлил, сюжет бўйича таҳлил, шеърини вазн хусусиятига кўра таҳлиллаш, бадиий санъатлар ҳамда асосий ва ёрдамчи шеърини компонентлар бўйича таҳлил қилиш турларидан ўз ўрнида фойдаланиш дарс самарадорлигини таъмин-лашга хизмат қилувчи усуллар сирасига киради.

Ва, ниҳоят, еттинчидан, бошқа мавзулар каби ўқувчиларни Лоик Шералининг бой ижодий мероси билан ошно этишга бел боғлаган адабиёт ўқитувчиси ҳар жиҳатдан намуна бўлиши бугунги адабий таълимдаги асосий талабларидан биридир. Айниқса, ўқитувчи иложи борича қуруқ ялтироқ, жимжимадор, насиҳатомуз гаплардан имкон қадар тийилган ҳолда унинг ўрнига шоирнинг эстетик оламини “мана мен”,- дея кўрсата олувчи шеърларидан намуналардан кўпроқ ёд билишлари, дарс жараёнида уларни ифодали бир ҳолатда ўқувчиларга етказа олиш маҳорати болаларда эстетик завқни уйғотада ва уларни гўзаллик оламига ошно этишга хизмат қилади. Шунингдек, дарс жараёнида шоир бадиий маҳоратига ҳам алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бунинг учун адабиёт ўқитувчиси дарсдан ташқари ўтказиладиган тўғарак машғулотларида, синфдан ташқари тадбирларда шоир

хаёти ва ижодига доир мавзуларни тизимли тарзда кенгрок режада ўрганиб боришлари адабий таълимдаги эътиборга лойиқ ишлардан ҳисобланади.

Устоз Лоиқ тўртликларидан бири «Мен дўстлар кўнглига баҳор келтирдим...» деб бошланади. Бугунга келиб ҳар икки қардош ва ён кўшни бўлган – Янгиланаётган Ўзбекистон ва Мустақил Тожикистон Республикаларида амалга оширилаётган кўплаб хайрли ишлар қаторида китобга ва китобхонликка бўлган эътибор, китобхонлик маданияти билан боғлиқ масала бугунги кунга келиб, давлат сиёсати даражасга айлангани қувонарлидир. Бу ҳол эса ҳар бир китобхоннинг қалбга Лоиқ шеърини каби баҳор ва баҳорий кайфият улашиши, шубҳасиз. Устоз Лоиқнинг гўзал бой лирик мероси фақат шоирнинг тобути устидаги кўнғироқ бўлиб қолмасдан, балки XX аср замонавий тожик шеърини кошонасининг баланд овозга эга кўнғироғи янглиқ яна кўп йиллар давомида акс-садо бериб туришига шак-шубҳа йўқ, албатта.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуқодирова А. Ватан адабиёти. – Хўжанд: “Раҳим Жалил”, 2003.
2. Асқар Маҳкам. Оқ китоб. Роман, шеърини қисса ва бадиҳалар. Душанбе: “Ирфон”, 2008. – 544 саҳ.
3. Ваҳхобов А., Қозихонов М. Таълими адабиёт дар мактаб. -Душанбе: «Маориф», 1988.
4. Замонавий тожик шеърини антологияси. Тузувчи ва таржимон Одил Икром. - Хўжанд: “Ношир”, 2017. – 336 бет.
5. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий назарий асослари. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1996.
6. Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Адабиёт ўқитиш методикаси. Дарслик, -Тошкент: “Ўқитувчи”, 2022.
7. Лоиқ. Куллиёт. 2 чилд. –Хўжанд: “Раҳим Жалил”, 2001- 2008.
8. Мўминов Б., Шоназаров Ю., Назаров Э. Адабиёт. Тожикистон ўрта умумтаълим муассасаларининг таълими ўзбек тилидаги 11 – синфи учун дарслик. – Душанбе: “Душанбе - Принт”, 2019. – 256 саҳ.
9. Раҳмонов В. Шеър санъатлари. – Тошкент : « SHARQ », 2020.
10. Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. Дарслик, Тошкент, 2010.
11. Тўхлиева Д. Ғазал таҳлил қилиш методикаси. Монография. - Тошкент, 2023.
12. Ўзбек филологиясининг долзарб масалалари . (32-китоб) - Хўжанд: “Кова”, 2023.
13. Ҳусанбоева Қ. Адабиёт ўқиш методикаси ва муаммоли таълим. Ўқув-методик қўлланма.- Тошкент: “ Innovatsiya- Ziya “, 2022.